

10. Слащук А. М. Сучасна демографічна ситуація в Шацькому районі Волинської області / А. М. Слащук // Наук. вісн. Волин. нац. у-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 1. – С. 233–236.
11. Стеценко С. Г. Демографічна статистика з основами демографії : підруч. для студ. ВНЗ / С. Г. Стеценко. – К. : Вища шк., 2005. – 220 с.
12. Фащевський М. І. Методологічні аспекти дослідження географії населення / М. І. Фащевський // Укр. геогр. журн. – 2004. – № 3. – С. 58–62.

Поручинский Владимир, Поручинская Ирина. Особенности динамики и современные тенденции процесса рождаемости населения Северо-Западного экономического района. В статье проанализированы особенности динамики рождаемости населения Северо-Западного экономического района Украины за 1991–2012 гг. Рассмотрены тенденции процесса рождаемости населения на современном этапе. Определены особенности рождаемости за возрастными группами матерей и типом поселений. Рассчитаны общий, специальный и частичный коэффициенты рождаемости, а также нетто-коэффициент воссоздания населения. Осуществлена оценка уровня рождаемости населения в регионе. Проведено сопоставление с аналогичными среднеукраинскими показателями. Обнаружены региональные особенности процесса рождаемости населения. Осуществлено группирование городов и административных районов Северо-Западного экономического района по значению общего коэффициента рождаемости.

Ключевые слова: рождаемость населения, общий коэффициент рождаемости, специальный коэффициент рождаемости, нетто-коэффициент воссоздания населения.

Poruchynsky Volodymyr, Poruchynska Iryna. Features Loud Speakers and Modern Tendencies of Process of Birth-rate of Population of the North-Western Economic District. The features of dynamics of birth-rate of population of the North-western economic district for 1991–2012 are analyzed in the article. Considered the tendencies of process of birth-rate of population are on the modern stage. The features of birth-rate of population are certain after the age-dependent groups of mothers and type of settlements. Expected the general, special and partial coefficients of birth-rate, and also net-coefficient of recreation of population. The estimation of level of birth-rate is carried out in a district. Comparison is conducted with the analogical middling Ukrainian indexes. Found out the regional features of process of birth-rate of region. Carried grouping of cities and administrative districts of the North-western economic district is out by value general coefficient of birth-rate.

Key words: birth-rate of population, general coefficient of birth-rate, special coefficient of birth-rate, net-coefficient of recreation of population.

Стаття надійшла до редколегії
06.12.2013 р.

УДК 911.3:314(477.61)

Ірина Мельник

Внутрішньорегіональні особливості трансформації вікової структури населення Луганської області

Статтю присвячено актуальній проблемі трансформації вікової структури населення Луганської області в пострадянський період. На основі просторово-часового аналізу демографічних ситуацій 1989, 2001 і 2012 рр. виявлено тенденції, особливості та територіальні відмінності динаміки основних вікових категорій населення та інших характеристик вікової структури – середнього віку населення, демографічного навантаження – за регіонами Луганської області. Установлено загальний регресивний тренд трансформації типу вікової структури для більшості регіонів, а в географічному аспекті – зменшення варіативності вікової структури. Наголошено на потребі розробити регіональну демографічну політику, яка має бути комплексною й системною й відповідати стратегічним напрямом розвитку регіону.

Ключові слова: регіон, вікова структура населення, трансформація вікової структури, тип вікової структури, регресивний тренд, регіональна демографічна політика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність дослідження трансформації вікової структури населення зумовлена багатьма обставинами, а саме: зростаючим системним впли-

вом якості людського потенціалу на розвиток регіонів і країни загалом, посиленням варіативності в сценаріях соціально-демографічного розвитку різних територіальних утворень, необхідністю усвідомлення «соціальної ціни» реформ та ін. Вікова структура населення відіграє важливу роль у демографічному розвитку територій, формуванні чисельності та складу трудових ресурсів, які, у свою чергу, визначають структуру економічно активного населення. Вікова структура здійснює вагомий вплив на економічну, соціальну та просторову мобільність населення [1, с. 587], визначає його політичні уподобання та споживчі смаки. Скорочення чисельності населення в більшості регіонів України супроводжується кардинальними змінами у віковій структурі, що дає підстави говорити про інстабільність (нестійкість) останньої та необхідність наукового моніторингу змін.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У чисельних суспільно-географічних дослідженнях вікова структура населення розглядається здебільшого як складова частина демогеографічної ситуації та фактор розвитку суспільно-територіальних систем. Просторово-часові аспекти динаміки вікової структури населення України та її регіонів знайшли відображення в роботах таких вітчизняних вчених, як В. О. Джаман, Ф. Д. Заставний, С. Б. Куделіна, І. О. Курило, Е. М. Лібанова, Н. І. Мезенцева, Т. М. Палій, І. М. Прибиткова, О. Г. Топчієв, О. У. Хомра, М. І. Фашевський, В. В. Яворська та ін. Загалом географічні особливості структурних соціальних трансформацій досліджуються переважно на національному, регіональному та субрегіональному рівнях. Проте для практики управління особливого значення набуває низовий (у т. ч. «мікрогеографічний») рівень дослідження вікової структури населення, адже саме «на місцях» і реалізуються конкретні економічні та соціальні проекти.

Мета пропонованої публікації полягає у виявленні внутрішньорегіональних особливостей та тенденцій трансформації вікової структури населення Луганської області. Відзначимо, що наявність значних відмінностей у територіальній організації господарства та розселення, а також несинхронність соціально-економічного та демографічного розвитку адміністративно-територіальних утворень у період їх адаптації до нових економічних умов роблять Луганщину ідеальним «полігоном» для вивчення трансформацій демографічної структури населення на локальному рівні. Для досягнення поставленої мети поставлено такі **завдання**:

- уточнити загальний стан змін, що відбулися у віковій структурі населення регіонів Луганської області протягом 1989–2012 рр.;
- картографувати та проаналізувати ці зміни;
- виявити просторові відмінності між регіонами та оцінити трансформаційні процеси в контексті їх демографічних та соціально-економічних наслідків.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вікова структура населення будь-якого суспільно-територіального утворення – це розподіл населення на групи, виділені за демографічною ознакою віку. Вікова структура є результатом тісної взаємодії демографічних процесів (народжуваності, смертності, міграції) і структур (статевої, шлюбної, сімейної) населення з історичними, політичними, соціально-економічними умовами та факторами розвитку територіальної системи. За висловом С. І. Пирожкова, «вікова структура» – це послідовно «записана» попередня демографічна історія [2, с. 71]. Характерними рисами вікової структури населення є динамізм, просторово-часова обумовленість та багатофакторний характер. Для відображення динамічних зрушень у демографічній структурі населення, на думку більшості вчених, доцільно використовувати термін «трансформація», який останнім часом набув поширення в наукових публікаціях. Незалежно від застосування, він описує особливий стан суспільства, у якому відбуваються якісні зміни форм соціальних зв'язків, типу і способів розвитку. У нашому випадку трансформація вікової структури населення розуміється як процес зміни її типу, розвиток (перехід від одного кількісно-якісного стану до іншого), модернізація, які досліджуються з географічних позицій.

Як відомо, останні два десятиріччя ознаменувалися різким погіршенням умов соціально-демографічного розвитку всіх, без винятку, регіонів України, що не могло не позначитися на віковій структурі населення. Луганська область, на відміну від усіх інших (виняток лише Донеччина), зазнала найбільших негативних наслідків від падіння народжуваності (у 2000–2001 рр. відзначено найменший показник в Україні) та від'ємного сальдо міграції. У процесі демографічного розвитку (досліджуються 1989–2012 рр.) частка основних вікових груп населення змінювалася неоднаково в різних адміністративно-територіальних утвореннях.

Категорія «діти» (0–14 років). Її відсоток у населенні визначає не тільки життєздатність територіальної системи, а й дає змогу зробити комплексну оцінку змін, що в ній (системі) відбулися. Порівняння картографічних моделей демографічної ситуації 1989 р. (останній за радянських часів перепис населення), 2001 р. (перший Всеукраїнський перепис) та 2012 р. демонструє значні територіальні зрушення вікової структури в категорії «діти». Загальний тренд – обвальне зменшення частки дітей – характерний для всіх адміністративно-територіальних утворень Луганщини (рис. 1). Географічною особливістю динаміки вікової структури стало послаблення територіальної диференціації регіонів за досліджуваним показником. Якщо в 1989 р. діапазон коливань показників становив від 17,8 до 23,3 % дітей у чисельності населення, то станом на 01.01.2012 р. територіальні відмінності між регіонами послабшали, самі показники зменшились, а діапазон їх коливань склав усього 9,6–14,5 %.

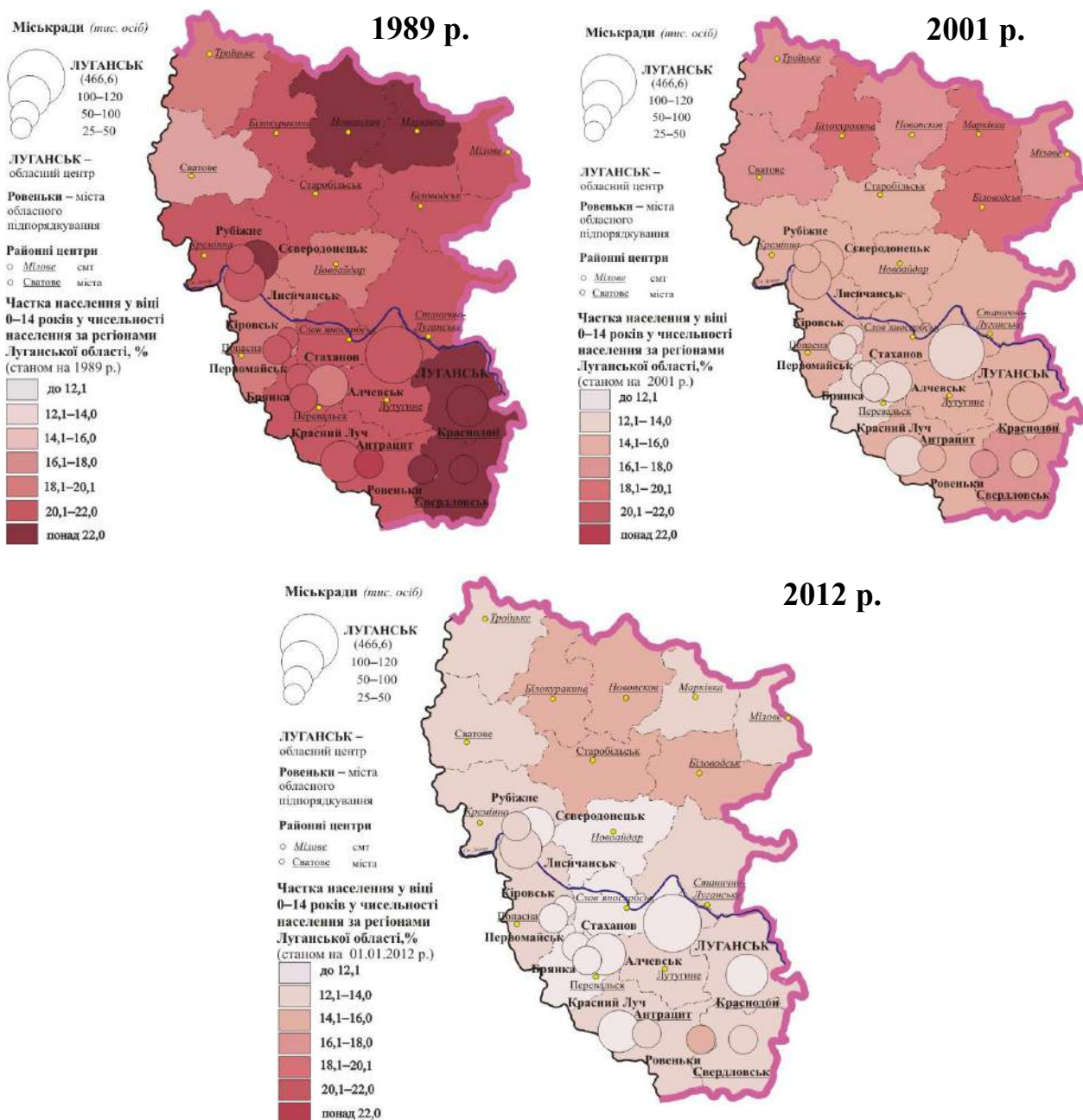

Рис. 1. Динаміка частки дітей (0–14 років) у чисельності населення за регіонами Луганської області в 1989, 2001 та 2012 рр. (складено за даними Головного управління статистики в Луганській області)

Ситуація 1989 р. чітко не виявила «вікових» розбіжностей населення міськрад та адміністративних районів щодо частки дітей. У деяких міськрадах (Северодонецьк, Антрацит, Ровеньки, Свердловськ) вона була такою ж високою, як у віддалених районах аграрної півночі Луганщини (Новоковалівський, Марківський райони). Проте в наступні роки виявилися суттєві відмінності в демографічній «поведінці» високоурбанізованих та слабоурбанізованих регіонів. І вже в 2001 р. помітно, що аграрні периферійні адміністративні райони північної Луганщини істотно відрізнялися більшою часткою дітей від міськрад південної її частини. Станом на 01.01.2012 р. в дев'яти з 14 міськрад частка дітей у населенні не перевищувала 12 %.

Скорочення «поля дитинства» (а з ним – і перспектив демографічного росту) відбувалося з різною інтенсивністю. Помітний яскраво виражений південно-західний градієнт. Саме в регіонах старої гірничопромислової частини області зменшення частки дітей у населенні було найбільш інтенсивним. Так, у кожній із міськрад – Кіровськ, Первомайськ, Стаханов, Брянка, Красний Луч, а також у Попаснянському та Перевальському районах станом на 01.01.2012 р. частка дітей у населенні становила менше 40 % показника 1989 р., що є одним із свідчень депресивності цих регіонів.

Категорія «дорослі» (15–60 років). Частка цієї вікової групи в структурі населення безпосередньо визначає чисельність репродуктивних когорт, трудовий потенціал регіонів, мобільність населення тощо. Просторово-часовий аналіз динаміки вікової групи «дорослі» дав змогу виявити тенденцію до збільшення її частки в чисельності населення регіонів та водночас послаблення територіальної варіативності цього показника (рис. 2).

Якщо в 1989 р. лише великі міста (Луганськ, Северодонецьк, Алчевськ) мали високу частку населення в працездатному віці (62–66 %), то в 2012 р. вона зросла в усіх адміністративно-територіальних утвореннях області, сягнувши максимуму в містах Луганськ, Алчевськ, Антрацит (66–67 %). Збільшення питомої ваги населення в працездатному віці (робочої сили) створює так званий «демографічний дивіденд» (сприятливі демографічні можливості для економічного розвитку), що актуалізує завдання регулювання ситуації на ринку праці та раціонального використання трудового потенціалу.

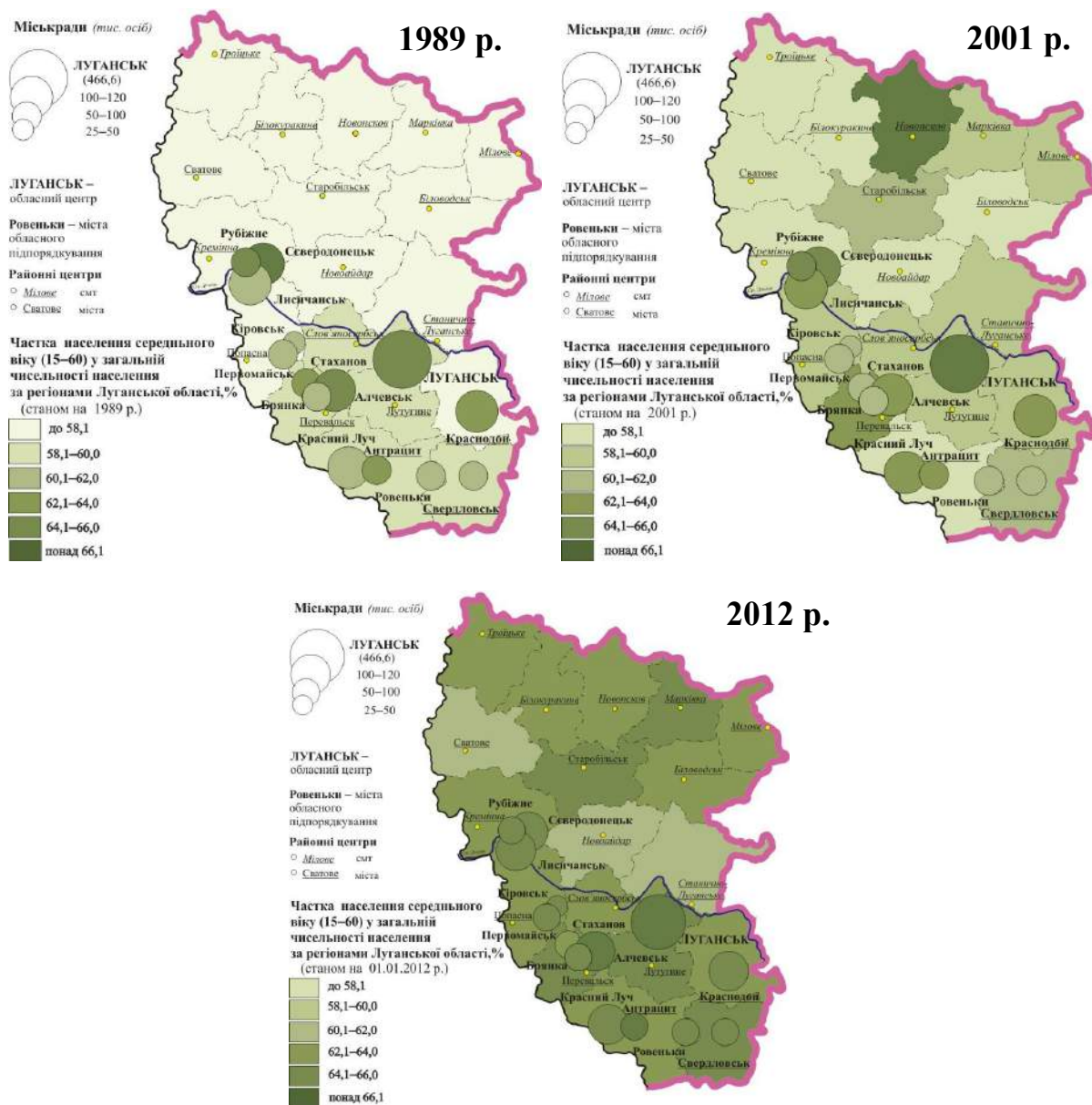
В умовах уповільнення (зниження) темпів росту економіки, зростання частки населення у віці 15–59 років призводить до збільшення навантаження на одне робоче місце та до росту безробіття. Особливо це стосується північних районів області, де темпи, з якими зростає частка «дорослих», найбільші, а ринок праці – найслабше розвинутий. На сучасному етапі розвитку райони північної частини Луганської області мають найбільші серед інших регіонів показники рівня зареєстрованого безробіття. Проблеми з працевлаштуванням – це одна з причин, що зумовлює вплив «надлишкової» для цих районів молоді, робить ці території неперспективними для економіки. Проте «демографічний дивіденд» використали заклади вищої освіти Луганської області, які за 1989–2010 рр. суттєво збільшили кількість структурних підрозділів та чисельність студентів, що в них навчаються. Однак на сьогодні випускники цих освітніх закладів не забезпечені робочими місцями за спеціальністю, оскільки ринок праці Луганської області потребує фахівців робітничих професій.

Категорія «старі». Важливою віковою категорією населення є група «60 років і старше» (60+), або «старі». З рисунка 3 видно, що процес старіння відбувається в усіх регіонах Луганської області. Якщо в рік останнього радянського перепису в області було шість регіонів (усі – адміністративні райони), у яких частка населення групи 60+ перевищувала 24,0 %, то в 2012 р. – їх стало 12 (шість районів та три міста – Кіровськ, Стаханов, Брянка). Наслідки старіння населення загальновідомі: у соціально-економічній сфері – зростання навантаження на пенсійну систему й соціальні служби та ін. [3, с. 73–74]. Важливою проблемою, що потребує розв'язання, стає забезпечення доступності для населення похилого віку закладів соціальної інфраструктури, зокрема, центрів медичного обслуговування, яких у слабозаселених районах останнім часом суттєво поменшало.

У 2012 р. зменшився контраст між північними периферійними районами, що раніше виділялися на фоні інших більш високою часткою «старих», та південними регіонами з «молодим» населенням. Провідну роль у процесі старіння відіграють високоурбанізовані, зі значною концентрацією населення регіони Луганської області, де питома вага «старих» за досліджуваний період збільшувалася найбільш інтенсивно (у м. Северодонецьку темпи росту частки осіб у віці 60+ склали 220 %, м. Красний Луч – 168 %, м. Рубіжне – 156 %, м. Кіровськ – 150 %).

Такий стан справ підтверджує відому гіпотезу про випереджальні темпи старіння населення в найбільших міських поселеннях [4]. Зазначимо, що еволюційний тренд старіння вікової структури, яким слідує усі регіони, був скоригований більш масштабним, ніж будь-коли, скороченням наро-

джуваності в 1990-ті рр. у зазначених адміністративно-територіальних утвореннях та Луганській області загалом. Зменшення дітородної активності спостерігалось на фоні кризи традиційних галузей, які склали спеціалізацію господарства міст у радянський період, та погіршення соціально-економічного становища населення, що зумовило його міграційний вплив.

Рис. 2. Частка населення у віці 15–59 років у чисельності населення за регіонами Луганської області в 1989, 2001 та 2012 рр. (складено за даними Головного управління статистики в Луганській області)

Із рисунка 3 видно, що протягом досліджуваного періоду виділялись як такі, що мають найбільш консервативну (зі стабільно-високою часткою старих людей) вікову структуру населення, адміністративні райони північно-західної (Троїцький, Білокуракинський, Сватівський, Кременський, Попаснянський) та центральної (Новоайдарський, Станично-Луганський) частин Луганської області. На нашу думку, вирішальний вплив на вікову структуру цих територіальних утворень справила міграція населення працездатного (й репродуктивного) віку до найближчих центрів ділової активності (ними є Лисичансько-Рубіжанська агломерація, обласний центр та інші міста півдня області). Сформована в попередні роки несприятлива вікова структура населення сама стала впливовим негативним фактором демографічних процесів.

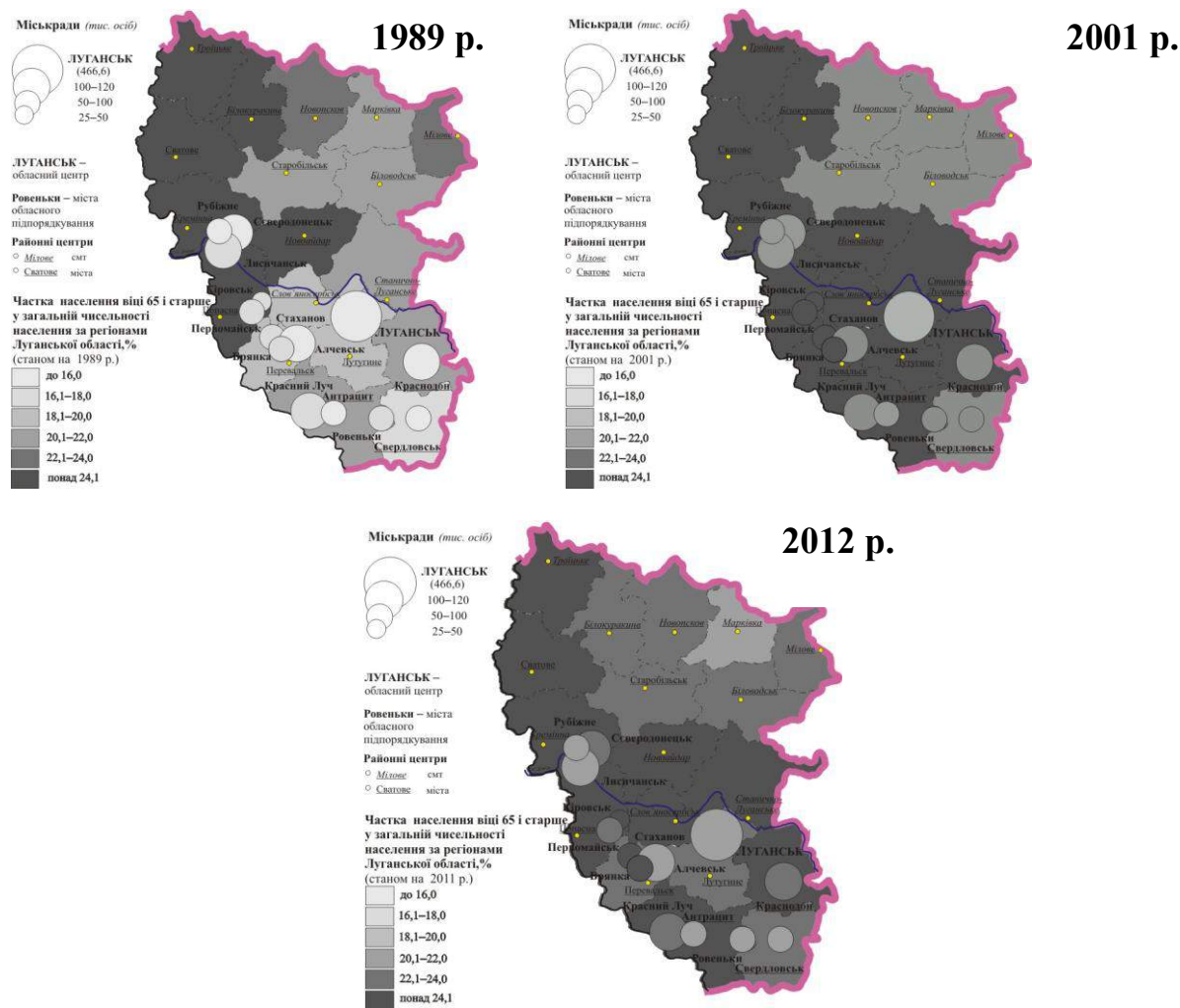

Рис. 3. Частка населення у віці 60+ років у чисельності населення за регіонами Луганської області в 1989, 2001 та 2012 рр. (складено за даними Головного управління статистики в Луганській області)

Загальний тренд змін у віковій структурі населення регіонів може бути схарактеризований за допомогою показника «середній вік населення». Якщо в 1989 р. у більшості регіонів середній вік населення дорівнював 36–39 років, то в 2012 р. в усіх міськрадах і районах, за винятком чотирьох (Білокуракинський, Старобільський райони, міст Алчевськ та Ровеньки), він склав від 41 до 44 (м. Кіровськ) років. Відмінності між регіонами за цим показником суттєво зменшилися. Для ситуації 2012 р. характерна територіальна однорідність адміністративно-територіальних одиниць щодо середнього віку населення – в них усіх населення «подорослішало».

Із позиції економічного розвитку регіону важливого значення набуває показник демографічного навантаження на населення працездатного віку особами непрацездатного віку (далі – демографічне навантаження). У Луганській області і всіх її регіонах відбувається зменшення демографічного тиску на осіб у працездатному віці, у 1989 р. воно було набагато більшим, порівняно з 2012 р. Як уже зазначалося, це явище отримало в літературі назву «демографічний дивіденд». Спричинене воно, по-перше, зниженням народжуваності, а отже – й частки дітей, по-друге, входженням у працездатний вік чисельного покоління народжених у 80-ті роки ХХ ст., по-третє, вступом нечисленних когорт «дітей війни» в категорію «населення післяпрацездатного віку». Географічною особливістю динаміки показника демографічного навантаження по міськрадах та районах області стало зменшення його варіативності. На початок 2012 р. регіони Луганщини мало відрізняються один від одного показником демографічного навантаження, яке не перевищує 700 осіб (сумарно дітей та старих) на 1000 населення в працездатному віці.

Протягом досліджуваного періоду відбулися докорінні й принципові зміни типу вікової структури населення регіонів Луганської області (рис. 4). Якщо в 1989 р. для більшості міськрад та районів був характерний прогресивний тип вікової структури (частка дітей перевищувала частку старих), то, починаючи з 2001 р., він змінився на регресивний. Більше того, на початку 2012 р. у 13 регіонах (вісім адміністративних районів та п'ять міст) частка старих людей більш ніж удвічі перевищувала частку дітей. Такий тип вікової структури ми визначили як глибоко регресивний. Найгірше співвідношення «старих» і «дітей» зафіксовано в Кіровську, Стаханові, Перевальському, Попаснянському, Слов'яно-сербському, Новоайдарському, Сватівському та деяких інших районах області. Негативні якісні і кількісні зміни в розподілі основних вікових груп свідчать про глибоке порушення відтворення населення в усіх регіонах Луганщини, що актуалізує завдання розробки регіональної демографічної політики.

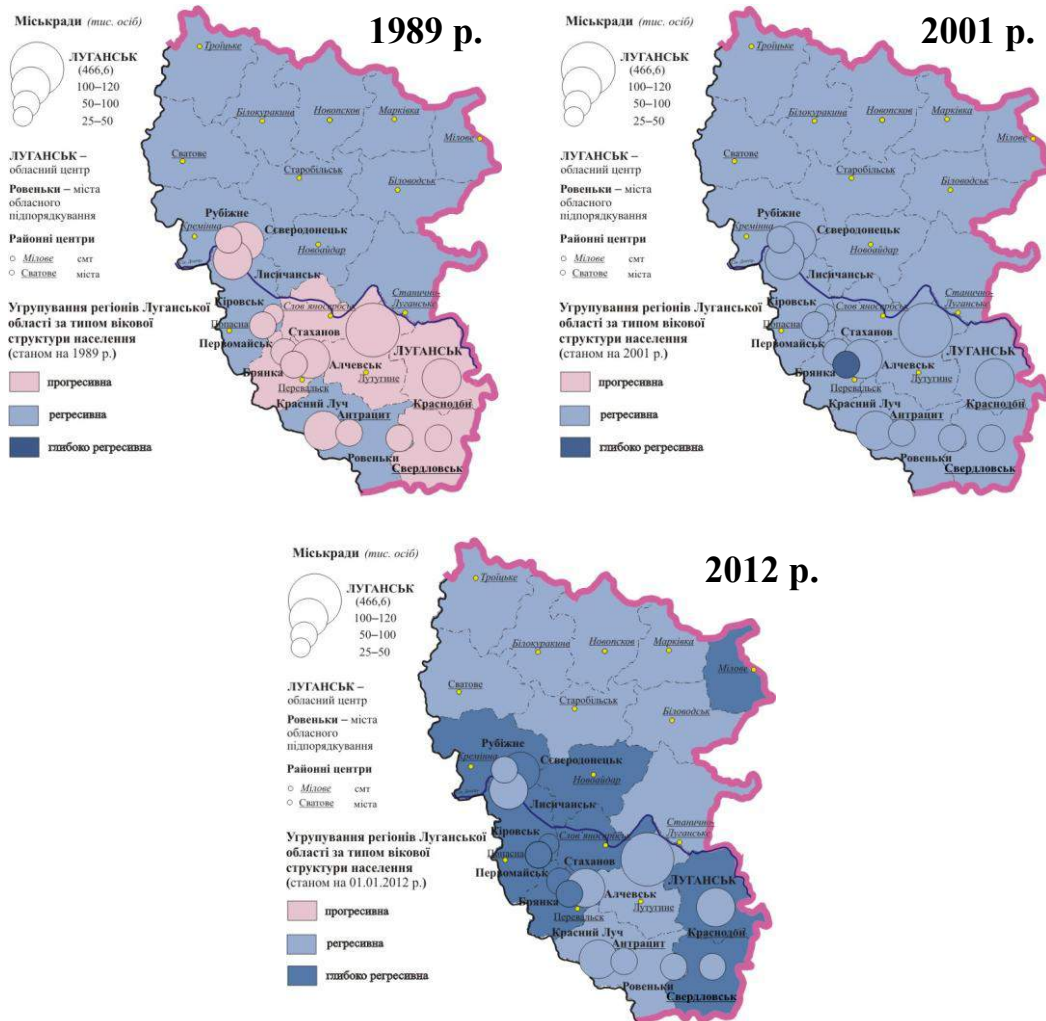

Рис. 4. Угрупування регіонів Луганської області за типом вікової структури населення 1989–2012 рр. (побудовано за даними Головного управління статистики в Луганській області)

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок, зазначимо, що протягом досліджуваного періоду відбулися значні зміни у віковій структурі населення регіонів Луганської області. Спільними для всіх адміністративно-територіальних утворень стали тренди: зменшення частки дітей, збільшення середнього віку населення, зменшення демографічного навантаження на населення в працездатному віці, зміна типу вікової структури з прогресивної на регресивну – усе це відповідає загальному світовому сценарію розвитку вікової структури.

Проте виявлено значні відмінності в темпах, якими ці процеси відбувалися (найшвидше «постаріли» високоурбанізовані та глибоко проблемні регіони старопромислової частини Луганщини), та

результатах (відбулося зменшення географічної варіативності вікової структури, послабшали демографічні відмінності між міськими та сільськими поселеннями).

Для уповільнення деформацій у віковій структурі населення Луганської області та її регіонів потрібно реалізовувати ретельно продуману та узгоджену з громадами регіонально диференційовану систему заходів, яка виходить за межі лише демографічної політики, а стосується Концепції (Стратегії) розвитку всього старопромислового Донбасу, територіальної організації господарства і розселення в його межах. Завдання зменшення негативних наслідків трансформації вікової структури населення потребує запровадження багатьох спеціальних програм та інтенсивних зусиль адміністрацій у напрямі комплексного та системного розв'язання демографічної проблеми. На наше переконання, одним із пріоритетних завдань має бути соціально-економічне оздоровлення сільської місцевості, можливо, створення центрів або точок економічного росту в північній частині області, що дало б змогу призупинити міграцію із села та сприяти його відродженню на нових, ринкових засадах. Адже забезпечення демографічного балансу Луганської області неможливе без оптимальних пропорцій між міськими та сільськими територіями.

Щодо перспектив нашого дослідження, то вони пов'язані з аналізом впливу трансформації вікової структури населення на стан локальних ринків праці, розвиток соціальної сфери (освіти, медицини тощо), ситуацію на шлюбному ринку й сімейний склад населення регіонів та ін.

Джерела та література

1. Карачурина Л. Б. Демографические и социально-экономические факторы динамики миграционной активности населения России: современная ситуация и перспективы [Электронный ресурс] / Л. Б. Карачурина, Н. В. Мкртчян. – Режим доступа : <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=books/sa2008/29>
2. Пирожков С. И. Демографические процессы и возрастная структура населения / С. И. Пирожков. – М. : Статистика, 1976. – 136 с.
3. Мельник І. Г. Суспільно-географічні аспекти старіння населення в Україні / І. Г. Мельник // Економічна та соціальна географія : наук. зб. Вип. 1 (62) / [редкол. : С. І. Ішук (відп. ред.) та ін.]. – К. : Обрії, 2011. – С. 73–84.
4. Слука Н. А. Развитие демографических структур населения глобальных городов [Электронный ресурс] / Н. А. Слука. – Режим доступа : <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0413/analit01.php>

Мельник Ирина. Внутрорегиональные особенности трансформации возрастной структуры населения Луганской области. Стаття посвящена актуальній проблемі трансформації вікової структури населення Луганської області в постсоветський період. На основі просторово-часового аналізу демографічних ситуацій 1989, 2001, 2012 гг. виявлені тенденції, особливості та територіальні відмінності динаміки основних вікових категорій населення і інших характеристик вікової структури – середнього віку населення, демографічної навантаженості – в розрізі регіонів Луганської області. Установлено загальний регресивний тренд трансформації типу вікової структури для більшості регіонів, а в географічному аспекті – зменшення варіативності вікової структури. Звертається увага на необхідність розробки регіональної демографічної політики, яка повинна бути комплексною і системною, а також відповідати стратегічним напрямкам розвитку регіону.

Ключевые слова: регіон, вікоструктура населення, трансформація вікової структури, тип вікової структури, регресивний тренд, регіональна демографічна політика.

Melnyk Iryna. Intraregional Peculiarities of Transformation of Age Structure of Lugansk Region Population. The article is devoted to the topical problem of the population age structure transformation in Lugansk region in the post-Soviet period. Based on the spatiotemporal analyses of the demographic situations in 1989, 2001 and 2012 years, the tendencies, the peculiarities, and the territorial distinctions of the dynamics of the major population age categories and the other features of the age structure (the average age of the population, the population pressure) by Lugansk region regions have been determined. The overall regressive trend of the age structure type transformation for most regions and, in the geographic aspect, the decrease of variation in the age structure have been specified. The necessity of development of the regional demographic policy that should be complex and system, and correspond to the strategic development trends of the region has been stressed.

Key words: region, population age structure, age structure transformation, age structure type, regressive trend, regional demographic policy.

Стаття надійшла до редколегії
17.09.2013 р.